

Алена Садоўская

DOI 10.15290/sw.2018.18.13

УА “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”

Філалагічны факультэт

Кафедра беларускай філалогіі

tel. +375 80152 770964

e-mail: kaf_bel@grsu.by

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1785-3280>

Фразеалогія славянскіх моў: семантычны аспект

Ключавыя словы: фразеалагізм, семантычная парадыгма, сінонімы, варыянтнасць.

Мова не толькі сродак чалавечых зносін, але і важная крыніца пазнання, стварэння і захавання ведаў. У гэтым складаным працэсе прымаюць удзел самыя разнастайныя моўныя адзінкі. Кожная з іх – слова, фразеалагізм, прыказка, крылаты выраз – мае свае адметныя асаблівасці, канцэнтруе ў сябе рысы сваіх носбітаў. А асабліва выразна гэта праяўляецца ў фразеалагізмах – унікальных адзінках мовы, якія праяўляюць свае спецыфічныя асаблівасці ў розных аспектах – семантычным, граматычным, стылістычным.

У семантычную парадыгму фразеалагізмаў уваходзяць такія з’явы, як сінанімія, антанімія, варыянтнасць, прыватныя значэнні ўнутры мнагазначнага фразеалагізма, класіфікацыя паводле семантычнай злітнасці кампанентаў і інш. Наша ўвага найперш будзе звернута на асаблівасці праяўлення з’яў сінаніміі і варыянтнасці сярод фразеалагізмаў, якія сустракаюцца ў славянскіх мовах. Увогуле «паводле свайго паходжання фразеалагізмы характарызуюцца разнастайнасцю і складанасцю. Розныя яны па часе ўзнікнення, па месцы, дзе ўпершыню склаліся, па шляхах, якімі трапілі ў нашу літаратурную мову» [Лепешаў 1998, 29–30]. Але пэўныя перыяды ў развіцці моў спрыялі

таму, што многія ўзроўні, у тым ліку і фразеалагічны, набылі шмат агульных адзнак і прыкмет. Так, значная колькасць фразеалагічных адзнак па паходжанні кваліфікуюцца як агульнаславянскія, г.зн яны сустракаюцца толькі ў славянскіх мовах. Прычым адны з іх бытуюць фактычна ва ўсіх славянскіх мовах (з *галавы да пяты, як з вядра*), другія абмяжоўваюцца 4–5 мовамі. Напрыклад, двухзначны фразеалагізм *пад ботам* 1) ‘пад чыёй-небудзь уладай, пад прыгнётам (аказацца, стагнаць і пад.)’, 2) ‘у поўнай залежнасці ад каго-н. (быць, знаходзіцца)’ ужываецца ў рускай (*под сапогом*), украінскай (*під чоботом*), польскай (*pod butem*), балгарскай (*под ботум*) мовах.

Сістэмныя сувязі ў фразеалогіі прадстаўлены такой з’явай, як сінанімія, якая апісана перш за ўсё ў дачыненні да слоў, але многія вучэбныя, метадычныя, навуковыя выданні на адпаведных узроўнях таксама разглядаюць гэты накірунак на ўзроўні фразеалагізмаў. Азначэнне фразеалагічным сінонімам звычайна ў большасці выпадкаў аднатыпнае, з невялікімі разыходжаннімі. Напрыклад: «Пад фразеалагічнымі сінонімамі разумеюць такія адзінкі, якія з розным кампанентным складам з’яўляюцца блізкімі па значэнні» [Евсеева 2007, 150]; «фразеалагічныя сінонімы – гэта фразеалагізмы, якія абазначаюць тое самае ці блізкае паняцце, але адрозніваюцца адцэннямі значэнняў ці эмацыянальна-экспрэсіўнай (стылістычнай) афарбоўкай» [Янкоўскі 1981, 49]; «фразеалагічныя сінонімы блізкія па значэнню, але маюць розныя вобразныя стрыжні (унутраную форму) і таму адрозніваюцца сэнсавымі і стылістычнымі адцэннямі і эмацыянальна-экспрэсіўным каларытам» [Аксамітаў 1978, 39]; «абазначаючы адзін і той жа аб’ект рэчаіснасці, сінанімічныя фразеалагізмы адрозніваюцца або адценнем значэння, або стылістычнай афарбоўкай, або тым і другім адначасова» [Красней 1984, 143]. На нашу думку, найбольш прымальнае вызначэнне фразеалагізмаў-сінонімаў наступнае: «Фразеалагічныя сінонімы абазначаюць адно і тое ж паняцце, маюць тоеснае ці гранічна блізкае значэнне, належаць да аднаго семантыка-граматычнага тыпу, але звычайна адрозніваюцца адзін ад другога адцэннямі значэння, стылістычнай афарбоўкай і іншымі адметнымі адзнакамі» [Лепешаў 1998, 87]. Па-першае, тут гаворыцца, што «звычайна адрозніваюцца...»; значыць, могуць і не адрознівацца. Па-другое, І.Я. Лепешаў пад «іншымі адметнымі адзнакамі» разумее такія адметнасці, як «адрозненні граматычнага характару», «неаднолькавыя спалучальныя магчымасці», «неаднолькавая структура», «адрозненні этымалагічным вобразам, непаўторнай унутранай формай» [Лепешаў 1998, 85–88].

Фразеалагічныя адзінкі, што ствараюць сінанімічны рад, маюць

тое, што іх аб'ядноўвае, і тое, што адрознівае – стылістычная афарбоўка, сфера выкарыстання, структурныя асаблівасці і інш. Гэта стварае магчымасці выдзеліць (дарэчы як і ў лексікалогіі) абсалютныя, семантычныя, стылістычныя, семантыка-стылістычныя сінонімы.

Абсалютныя фразеалагічныя сінонімы валодаюць тоеснай сэнсавай і стылістычнай характарыстыкай. Так, фразеалагізмы *асіна горкая плача, вяроўка плача, вісельня плача* рэалізуюць значэнне 'хто-н. заслугоўвае павешання', адносяцца да аднаго размоўнага стылю, аднолькавыя па спалучальных асаблівасцях, падобнаструктурныя. Але, у адрозненне ад слоў, «фразеалагізмы-сінонімы, нават тады, калі яны адэкватныя паводле семантыкі, стылістычнай афарбоўкі, структуры і спалучальнасці, усё роўна адрозніваюцца адзін ад аднаго сваім этымалагічным вобразам, непаўторнай унутранай формай» [Лепешаў 1998, 87–88].

Рэалізуючы адно і тое ж значэнне, маючы аднолькавыя спалучальныя асаблівасці, супадаючы стылістычнай афарбоўкай, абсалютныя фразеалагічныя сінонімы здольны замяняць адзін другога ў любых кантэкстах. Гэта пацвярджае сінанімічны рад фразеалагізмаў *грунт хістаецца, грунт хістаецца пад нагамі, зямля выплывае з-пад ног* 'у каго-н. траціцца ўпэўненасць у сваіх сілах; чыё-н. становішча аказваецца хісткім, нетрывалым' у прыведзеных ніжэй сказах: 1) *Непрыязнасць да чалавека, у дружбе якому неаднойчы кляўся, памацнела. Таму так узрадавайся, зразумейшы сэння ў гаркоме, што пад Карначом захістаўся грунт* (І. Шамякін); 2) *Першае, што адчуў Лабановіч, прачытаўшы кніжачку, быў страх, як бы пад нагамі захістаўся грунт і перад ім расчынялася нейкае бяздонне* (Я. Колас); 3) *Адчуў Сурміла, што глеба канчаткова выплывае з-пад ног, і ў самы апошні момант зрабіў адчайны рывок* (А. Блакіт).

Сінанімічныя рады фразеалагізмаў утвараюць таксама і адзінкі, якія розняцца паводле семантыкі і стылістычных асаблівасцей. Семантычныя сінонімы абазначаюць адно і тое ж паняцце, але адрозніваюцца невялікімі сэнсавымі адценнямі ў значэннях, захоўваючы аднолькавую стылістычную афарбоўку. Так, фразеалагізм *кавалак хлеба* мае значэнне 'сродкі для існавання'. Сінанімічны яму выраз *скарынка хлеба* ўскладнены яшчэ адценнем 'мізэрныя сродкі для існавання'. У сінанімічныя адносіны такога характару ўступаюць адзінкі *белая костка* 'чалавек знатнага (часцей дваранскага) паходжання' і *блакітная кроў* 'чалавек дваранскага паходжання'; *як на пажар* 'імкліва', *без душы, без духу* 'як толькі можна', *без аглядкі* 'паспешліва', *без памяці* 'не зважаючы ні на што'.

Стылістычныя сінонімы розняцца функцыянальна-стылёвай прыналежнасцю і экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкай. Праўда, ёсць адзінкі, якія аб'ядноўваюцца ў сінанімічны рад, маючы аднолькавую стылёвую аднесенасць: *з распасцёртымі рукамі, з абдымкамі* – гутарковыя; *зводзіцца (звесціся) на нішто, сыходзіць на нішто* (у 2 знач.) – функцыянальна не замацаваныя; *ва ўладзе, пад уладай* – кніжныя. Але ў большасці выпадкаў у адным сінанімічным радзе аб'ядноўваюцца фразеалагізмы з рознай стылістычнай афарбоўкай: *кусаць сябе за локаць, кусаць сабе локці, ламаць сабе рукі, рваць на сабе валасы* – размоўныя і *пасыпаць галаву попелам* – функцыянальна не замацаваны; *прыгожы пол* – функцыянальна не замацаваны і *слабы пол* – размоўны; *рваць жылы, рваць пуп* – размоўныя і *рваць кішкі* – прастамоўныя.

Пэўная частка сінанімічных фразеалагізмаў мае адрозненні і семантычнага, і стылістычнага характару. Так, у адным сінанімічным радзе аб'яднаны фразеалагізмы *малочныя рэкі з кісельнымі берагамі* і *залатыя горы*. Першы рэалізуе значэнне 'прывольнае, забяспечанае жыццё', другі ўтрымлівае сему ўзмацняльнасці 'казачнае багацце, вялікае мноства чаго-н.'. Што да стылістычных асаблівасцей, то фразеалагізм *малочныя рэкі з кісельнымі берагамі* з'яўляецца размоўным, *залатыя горы* – функцыянальна не замацаваны. Або: *як смала* – 'неадчэпна, дакучліва' (разм.), *з нажом да горла* – 'вельмі рашуча і неадступна' (праст.).

Сінанімічныя рады фразеалагізмаў павінны ўзначальвацца, як і ў лексікалогіі, дамінантай, якая ў найвышэйшай ступені дакладна перадае значэнне адзінак сінанімічнай групы. Але вызначыць гэтую дамінанту не заўсёды проста. Некаторыя даследчыкі нават лічаць, што ў сінанімічным радзе фразеалагізмаў гэтага зрабіць нельга [Аксамітаў 1978, 40; Сидоренко 1982, 92].

На нашу думку, пытанне пра дамінанту ў сінанімічным радзе фразеалагізмаў дастаткова поўна і абгрунтавана вырашана У.П. Жукавым, які адзначаў: «Апорны (загаловачны) фразеалагізм з'яўляецца самым ужывальным у сінанімічным радзе, валодае шырокай спалучальнасцю і, што асабліва важна, больш ці менш актыўна здольны замяшчаць другія сінанімічныя звароты ў кантэксце» і «без урон для сэнсу замяняе любы фразеалагізм у любым кантэксце, тады як адваротнай замены можа і не быць» [Жуков 1986, 5]. На аснове гэтых разваг можна вызначыць дамінанту ў сінанімічных радах фразеалагізмаў. Напрыклад, такой дамінантай у радзе *да лямпачкі, ні ішоў (і) ні ехай, трын-трава* з'яўляецца першы фразеалагізм *да лямпачкі*. Па-першае, яго спалучальныя магчымасці найбольш шырокія ў прадстаўленым сі-

нанімічным радзе, па-другое, ён ужываецца пры дзейніку са значэннем асобы, канкрэтнага ці абстрактнага прадмета, у той час як фразеалагічная адзінка *ні ішоў* (*i*) *ні ехаў* – толькі пры дзейніку са значэннем абстрактнага прадмета, а выраз *трын-трава* – пры дзейніку са значэннем абстрактнага прадмета ці (рэдка) асобы. У сувязі з гэтым фразеалагізм *да лямпачкі* можа замяняць усе сінанімічныя адзінкі, а адваротная замена не заўсёды магчымая.

Пытанне, звязанае з выдзяленнем дамінанты ў сінанімічным радзе фразеалагізмаў, можа быць вырашана поўна і абгрунтавана толькі ў тым выпадку, калі пад рукамі будзе картатэка, якая дазволіць параўнаць асаблівасці ўжывання таго ці іншага выразу.

У сінанімічны рад фразеалагізмаў могуць уваходзіць адзінкі, утвораныя па як па аднолькавых мадэлях (словазлучэння, спалучэння, сказа), так і з рознай структурнай арганізацыяй, што дае падставы вылучаць аднаструктурныя і падобнаструктурныя адзінкі.

Адна і тая ж сінтаксічная схема аб'ядноўвае аднаструктурныя фразеалагічныя сінанімы. Так, структуру спалучэння слоў маюць адзінкі *грудзі ў грудзі, вочы ў вочы, лоб у лоб, нос у нос, твар у твар*, утвораныя па мадэлі «назоўнік + прыназоўнік + назоўнік»; структуру безасабовага сказа – *як варам абдало, як агнём апякло*, структуру словазлучэння – *даць драпака, даць цягу, даць цуба, даць лататы, даць дзерака, даць дзёру*. Што да рознаструктурных фразеалагізмаў, то яны ўтвараюць такія сінанімічныя рады, у якія ўваходзяць фразеалагічныя адзінкі розных структурных разнавіднасцей: *конь божы, галава садовая, галава яловая, куст альховы, пень асінавы* – структура сказа; *дубовая галава, курыная галава, медны лоб, пустая галава* – словазлучэнне; *без галавы* – спалучэнне слоў.

Многія фразеалагічныя адзінкі, якія ўжываюцца ў славянскіх мовах, валодаюць такой з'явай, як варыянтнасць, пад якой разумеюць «здольнасць пэўнага фразеалагізма выступаць у дзвюх, а то і болей разнавіднасцях, тоесных у сэнсавых і стылістычных адносінах і ўзаемазамяняльных у любым кантэксце» [Хлусевіч 2001, 34]. Так, фразеалагізм *як у бога за пазухай* можа ўжывацца і ў змененым выглядзе *як у Хрыста за пазухай*, захоўваючы пры гэтым аднолькавыя семантычныя і стылістычныя асаблівасці: 1) *Бандзючыха не працавала нідзе, да вайны жыла са сваім Іванам як у бога за пазухай* (І. Навуменка); 2) [Арцём]: *Як у Хрыста за пазухай яна жыла за намі* (А. Куляшоў).

Змены, якія адбываюцца ў кампанентным складзе фразеалагізмаў, паддаюцца пэўнай сістэматызацыі. У навуковай літаратуры вылучаець-

ца розная колькасць фразеалагічнай варыянтнасці. Так, У.П. Жукаў указвае на фанетычныя, марфалагічныя, канструктыўныя, лексічныя варыянты [Жуков 1986, 166–168], В.І. Зімін – лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя [Зимин 1972, 79–81], Ф.М. Янкоўскі – слоўна-кампанентныя, фанетычныя, акцэнтныя, марфалагічныя, сінтаксічныя, камбінаваныя, эліпсаваныя [Янкоўскі 1972, 188–200], З.А. Рудакоўская – фанетычныя, акцэнталагічныя, сінтаксічныя, лексічныя, камбінаваныя [Рудакоўская 1978, 49].

Найбольш пераканаўчыя доказы на карысць выдзялення 8-мі тыпаў вар’іравання (лексічны, акцэнтны, фанетычны, акцэнтна-фанетычны, словаўтваральны, марфалагічны, канструктыўна-колькасны, камбінаваны) знаходзім у І.Я. Лепешава [Лепешаў 1998, 77], І.М. Хлусевіч [Хлусевіч 2001, 8].

Лексічны тып вар’іравання – самы распаўсюджаны сярод фразеалагізмаў усіх структурных разнавіднасцей. Сутнасць яго заключаецца ў тым, што адбываецца лексічная замена кампанентаў фразеалагічнай адзінкі, прычым «састаў такіх кампанентаў-заменнікаў, ці лексічных варыянтаў, якія ўтвараюць варыянтны рад, строга акрэслены для кожнага кампанента фразеалагізма» [Молотков 1977, 75]. Лексічная варыянтнасць назіраецца сярод кампанентаў, суадносных як са службовымі часцінамі мовы, так і з самастойнымі. Што да службовых часцін мовы, то пад вар’іраванне трапляюць усе з іх: прыназоўнікі – *для (дзеля) вока, праз (скрозь) зубы, праз (цераз) меру, ад (з) краю да краю, міма (між) вушэй* і пад.; злучнікі – *як (нібы) дым, як (што) год, не кіем дык (то) палкай, не цяпер дык (то) у чацвер, такі ды (і) сякі* і пад.; часціцы – *чуць (ледзь) золак, ды і (дыі) толькі, ды (дыі, ды і) годзе, і (нават) не начаваў*.

Фразеалагічныя адзінкі, у якіх варыянтнымі з’яўляюцца кампаненты, суадносныя з самастойнымі часцінамі мовы, з’ява дастаткова распаўсюджаная. Часта пад вар’іраванне падпадае назоўнікавы кампанент, прычым адбываецца гэта па розных прычынах. Так, заменнікамі могуць быць тыя кампаненты, якія на ўзроўні слоў выступаюць як сінанімічныя (*на падхваце – на падхоне; і паранага і варанага і так кускамі – і паранага і варанага і так кавалкамі*), супадаюць у адным ці некалькіх значэннях мнагазначнага слова (*к чорту – к д’яблу, у шэрагу – у радзе*) або з’яўляюцца сінонімамі з рознай стылістычнай афарбоўкай (*пад ногаць – пад кінець*). Узаемазамена кампанентаў-назоўнікаў у некаторых фразеалагізмах можа адбывацца не толькі на аснове сінанімічных, але і тэматычных сувязяў: *у шыю (у карак, у каршэнь), з хлеба на квас (ваду)*. Радзей сустракаецца ўзаема-

замяняльнасць кампанентаў, суадносных з іншымі часцінамі мовы: прыметніка – *заднім розумам моцны (хітры)*, дзеясловам – *не адбярэш (не адымеш)*, займеннікам – *не без таго (не без гэтага)*, прыслоўем – *мясціны не вельмі (не надта) аддаленыя*, лічэбнікам – *адно на адно (другое)*.

Яшчэ адзін тып фразеалагічнай варыянтнасці – словаўтваральны, дастаткова пашыраны ў колькасных адносінах. Дарэчы, гэты тып вар’іравання некаторымі даследчыкамі асобна не разглядаецца і ўключаецца то ў марфалагічны тып варыянтаў – В.І. Зімін [Зімін 1972, 80], то ў структурна-марфалагічны – А.І. Малаткоў [Молотков 1977, 72], або наогул не ўпамінаецца – Н.М. Шанскі [Шанский 1985, 50], Ф.М. Янкоўскі [Янкоўскі 1981, 45].

Фразеалагізмы, у якіх назіраецца словаўтваральная варыянтнасць, адрозніваюцца суфіксам ці прыстаўкай. Існаванне такіх адрозненняў ніколі не парушае семантычнай тоеснасці фразеалагічнай адзінкі. Параўн., напрыклад, ужыванне выказаў *не жарты (не жартачкі)*, *удоўж (уздоўж)* і *ўноперак* у наступных сказах: 1) *Узяць, канешне, можна было б. Ды еду я, унучка, на ўвесь дзень, не жартачкі* (М. Даніленка); 2) *Падбор кіраўніка – не жарты* (У. Корбан); 3) *Толя аблазіў гэтую частку рынку ўдоўж і ўноперак* (А. Якімовіч); 4) *Разышоўся я і давай яго словамі секчы ўздоўж і ўноперак* (П. Ткачоў). Досыць часта вар’іраванне названага тыпу назіраецца ў назоўнікавых кампанентах, прычым у пераважнай большасці выпадкаў змены датычацца толькі суфіксаў. У адных адзінках варыянтныя формы ўтвараюцца ў выніку ўжывання назоўніка то з памяншальна-ласкальным суфіксам, то без яго: *неба ў клетку (клетачку)*, *ад печы (печкі)*, *пад мятлу (пад мяцёлку)*, *як на калу (на калку)*, *да капейкі (да капеечкі)*. Гэтыя і падобныя фразеалагізмы ў працах некаторых даследчыкаў кваліфікуюцца не як варыянты, а як сінонімы [Янкоўскі 1972, 185]; [Рудаковская 1978, 53]. Але з гэтым наўрад ці можна згадзіцца. Як вядома, на ўзроўні слова выкарыстанне лексем з суфіксамі ацэнкі надае ім адценне памяншальнасці, ласкальнасці, зневажальнасці і г.д. У фразеалагізме ж суфіксальныя марфемы не выконваюць такой функцыі. Ужыванне кампанента фразеалагічнай адзінкі з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі не закранае ні сэнсавы, ні стылістычны бок фразеалагізма. Таму такія выразы абсалютна раўназначныя ва ўсіх адносінах і ўзаемазамяняльныя ў любым слоўным акружэнні, іх варта лічыць варыянтамі, а не сінонімамі. Сустракаюцца фразеалагізмы, варыянты якіх адрозніваюцца прыстаўкай *ні ўзад (назад) ні ўперад, удоўж (уздоўж) і ўноперак, ні (ані) мур-мур,*

між (паміж) жыццём і смерцю, між (паміж) іншым, між (паміж) небам і зямлёй, між (паміж) сцылай і харыбдай, між (паміж) молатам і кавадлам.

Марфалагічная варыянтнасць назіраецца ў фразеалагізмах, што валодаюць здольнасцю ўжывацца ў розных граматычных формах, што асабліва характэрна для кампанентаў-назоўнікаў, дзе назіраецца ўзаемазамена ў лікавых, склонавых і родавых формах. Што да лікавай парадыгмы, то большасць назоўнікаў і ў свабодным выкарыстанні ўжываецца ў адзіночным і множным ліках. Гэтая рыса не страчваецца і тады, калі назоўнікі становяцца кампанентамі фразеалагічных адзінак: *спакон вякоў (веку), у вус (вусы), за вуглом (вугламі)*. Варыянты ў склонавых формах маюць выразы, якія ўмоўна можна падзяліць на дзве групы: 1) адзінкі, што адрозніваюцца канчаткам аднаго і таго ж склону (*за вачамі – за вачыма*); 2) фразеалагізмы з канчаткамі розных склонаў (*у яблыкі – у яблыках*). Вар'іраванне родавых формаў – з'ява даволі рэдкая не толькі для фразеалагічных кампанентаў, але і для агульнаўжывальных слоў, бо ім уласціва пастаяннае родавае значэнне, таму толькі адзінкавыя фразеалагізмы валодаюць гэтай асаблівасцю (*як запалак – як запалка*).

Фанетычны тып варыянтнасці ўласцівы фразеалагізмам, якія адрозніваюцца пэўнымі асаблівасцямі ў агаласоўцы аднаго ці некалькіх кампанентаў. Так, напрыклад, не супадаюць адным гукам кампаненты фразеалагізма *на прымеце (на прыжмеце)*. Але яны выступаюць як узаемазамяняльныя варыянты з той прычыны, што і на лексічным узроўні назоўнікі *прымета – прыжмета* з'яўляюцца абсалютнымі сінонімамі, валодаюць адным і тым жа значэннем. Аналагічна: *шэрая (шарая) гадзіна, у скуры (у шкуры), ні слуху ні духу (ні слыху ні дыху), на падыходзе (на падходзе)*.

Акцэнтная варыянтнасць уласціва фразеалагізмам, якія маюць адрозненні ў націску ў кампанентах, што ўваходзяць у склад фразеалагічнай адзінкі: *на ласка́вым (на ласкавым) хлебе, заты́чка (затычка) на ўсе дзіркi. У некаторых фразеалагічных адзінках змена націску ў кампанентах прыводзіць да пэўных змен і ў іх гукавым ладзе. Гэты тып вар'іравання найбольш мэтазгодна называць акцэнтна-фанетычнымі варыянтамі: *ні з чога ні з якага – ні з чаго ні з якага, супраць шэрсці – супроць шэрсці, як укупаны – як укапаны, цапом-лапом – цапам-лапам.**

Прааналізаваныя разнавіднасці фразеалагічнай варыянтнасці кампанентаў (лексічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, фанетычныя, акцэнтныя, акцэнтна-фанетычныя), у якіх вар'іраванне адбываецца

ца ў рамках адной сінтаксічнай канструкцыі, супрацьпастаўляюцца адзінкам з варыянтнымі формамі ў розных канструкцыях. Тып варыянтнасці, пры якім фразеалагімы здольны мець адно і тое ж значэнне пры неаднолькавым кампанентным складзе, адзначаецца многімі даследчыкамі і мае неаднолькавую назву: эліпсы [Зимин 1972, 79], факультатыўнасць кампанентаў [17, с. 86], эліпсацыя [Молотков 1977, 45], квантатыўныя варыянты [Рудаковская 1978, 105], канструктыўна-колькасныя варыянты [Лепешаў 1998, 81]. Думаецца, што апошняя назва найбольш правільна адлюстроўвае сутнасць гэтага тыпу варыянтнасці, таму што разглядаемыя тут адзінкі адрозніваюцца як канструкцыяй, так і колькасцю кампанентаў: *ні туды* ⟨*i*⟩ *ні сюды*, *стрэчны* ⟨*i*⟩ *папярэчны*, ⟨*i*⟩ *туды і сюды*, ⟨*як, што*⟩ *неба і зямля*, *ні больш ні менш* ⟨*як*⟩, *цяп* ⟨*ды*⟩ *ляп*, ⟨*i*⟩ *не лыс*, *як* ⟨*i*⟩ *не лыс*, *не-не ды* ⟨*i*⟩, *без сучка і* ⟨*без*⟩ *задзірынкi*, *сяк-так накасяк* ⟨*абы не па-людску*⟩, *не прымусіць* ⟨*доўга*⟩ *сябе чакаць*.

Некаторыя фразеалагізмы, акрамя адной разнавіднасці вар'іравання, могуць сумяшчаюць у сябе два або тры тыпы варыянтнасці – гэта камбінаваны тып варыянтнасці з самымі рознымі яго відамі. Так, словаўтваральны і марфалагічны тып варыянтнасці сумяшчаюць фразеалагізмы *ні (ані) на вока (на вочы)*, *грушу (-ы, грушкі) на вярбе*. У першай адзінцы словаўтваральны варыянт звязаны з узаемазаменай кампанентаў *ні* і *ані*, а марфалагічны – з ужываннем назоўніка *вока* то ў адзіночным, то ў множным ліку. У другім выразе кампанент *грушу* як у складзе фразеалагізма, так і на ўзроўні слова можа ўжывацца ў розных лікавых формах і з суфіксам суб'ектыўнай ацэнкі.

Такім чынам, з'явы сінаніміі і варыянтнасці маюць свае асаблівасці і заканамернасці праяўлення ў фразеалогіі славянскі моў. Большасць з аналізуемых фразеалагізмаў здольны мець варыянтныя формы, уступаць у сінанімічныя адносіны, утвараць сінанімічныя рады. Багацце сінонімаў як на ўзроўні слоў, так і фразеалагізмаў – гэта важны паказчык развітасці мовы. Дзякуючы гэтаму можна перадаць самыя разнастайныя адценні думак, выявіць самыя тонкія адрозненні пры адлюстраванні розных бакоў чалавечага жыцця.

Літаратура

Aksamitaŭ A.S., 1978, *Belaruskaâ frazealogiâ*, Minsk. [Аксамітаў А.С., 1978, *Беларуская фразеалогія*, Мінск.]

- Evseeva I.V., Luzgina T.A., Slavkina I.A., Stepanova F.V., 2007, *Sovremennij russkij âzyk: Kurs lekcij*, Krasnoârsk. [Евсеева И.В., Лузгина Т.А., Славкина И.А., Степанова Ф.В., 2007, *Современный русский язык: Курс лекций*, Красноярск.]
- Žukov V.P., 1986, *Russkaâ frazeologiâ*, Moskva. [Жуков В.П., 1986, *Русская фразеология*, Москва.]
- Žukov V.P., Sidorenko, M.I., Šklârov, V.G., 1987, *Slovar' frazeologiĉeskikh sinonimov*, Moskva. [Жуков В.П., Сидоренко, М.И., Шкляр, В.Г., 1987, *Словарь фразеологических синонимов*, Москва.]
- Zimin V.I., 1972, *K voprosu o variantnosti frazeologiĉeskikh edinic*, Tula. [Зимин В.И., 1972, *К вопросу о вариантности фразеологических единиц*, Тула.]
- Krasnej V.P., Lazoŭski U.M., Šĉarbakova Ĭ.M., 1984, *Suĉasnaâ belaruskââ tova, Mĭnsk*. [Красней В.П., Лазоўскі У.М., Шĉарбакова І.М., 1984, *Сучасная беларуская мова*, Мінск.]
- Lepesaŭ Ĭ.Â., 1998, *Frazeologiâ suĉasnaj belaruskaj movy*, Mĭnsk. [Лепешаў І.Я., 1998, *Фразеалогія сучаснай беларускай мовы*, Мінск.]
- Lepesaŭ Ĭ.Â., 2006, *Parëmiâlogiâ âk asobny razdzел movaznaŭstva*, Grodna. [Лепешаў І.Я., 2006, *Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства*, Гродна.]
- Lepesaŭ Ĭ.Â., 1999, *Sprëĉnyâ pytannĭ leksikalogii*, "Rodnae slova", № 10, s. 69–77. [Лепешаў І.Я., 1999, *Спрэчныя пытанні лексікалогіі*, "Роднае слова", № 10, с. 69–77.]
- Lepesaŭ Ĭ.Â., 1993, *Ëtymalagiĉny sloŭnik frazealagizmai*, Mĭnsk. [Лепешаў І.Я., 1993, *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*, Мінск.]
- Mokienkov.M., 1980, *Slavânskaâ frazeologiâ*, Moskva. [Мокиенко В.М., 1980, *Славянская фразеология*, Москва.]
- Molotkov A.I., 1977, *Osnovy frazeologii russkogo âzyka*, Leningrad. [Молотков А.И., 1977, *Основы фразеологии русского языка*, Ленинград.]
- Rozental' D.Ë., Telenkova M.A., 1985, *Slovar'-spravoĉnik lingvistiĉeskikh terminov*, Moskva. [Розенталь Д.Э., Теленкова М.А., 1985, *Словарь-справочник лингвистических терминов*, Москва.]
- Rudakoŭskaâ Z.A., 1978, *Strukturna-kampanentnyâ zmenu ĭ zмест frazealagizmai*, Mĭnsk. [Рудакоўская З.А., 1978, *Структурна-кампанентныя змены і змест фразеалагізмаў*, Мінск.]
- Rudakoŭskaâ Z.A., 1978, *Belaruskââ tova*. Выр. 6, Mĭnsk. [Рудакоўская З.А., 1978, *Беларуская мова*. Вып. 6, Мінск.]
- Sidorenko M.I., 1982, *Paradigmatiĉeskie otnoŝeniâ frazeologiĉeskikh edinic v sovremennom russkom âzyke*, Leningrad. [Сидоренко, М.И., 1982, *Парадигматические отношения фразеологических единиц в современном русском языке*, Ленинград.]
- Hluseviĉ Ĭ.M., 2001, *Varyântnasc' frazealagizmai u suĉasnaj belaruskaj litaraturnaj tove*, Mĭnsk. [Хлусевіч І.М., 2001, *Варыянтнасць фразеалагізмаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове*, Мінск.]

- Šanskij N.M., 1985, *Frazeologijâ sovremennoĝo russkogo âzyka*, Moskva. [Шанский Н.М., 1985, *Фразеология современного русского языка*, Москва.]
- Ânkoŭski F.M., 1981, *Belaruskaâ frazealogijâ*, Mînsk. [Янкоўскі Ф.М., 1981, *Беларуская фразеалогія*, Мінск.]
- Ânkoŭski F. M., 1972, *Rodnae slova*, Mînsk. [Янкоўскі Ф.М., 1972, *Роднае слова*, Мінск.]

PHRASEOLOGY OF THE SLAVONIC LANGUAGES:
SEMANTIC ASPECT

S U M M A R Y

Key words: phraseology, semantic paradigm, synonyms, variability

The article deals with the semantic paradigm of phraseological units that are used in Slavic languages. Paradigmatic relations in the sphere of phraseology are: phraseological units of synonymous and antonymic character, variance, polysemy, classification by semantic cohesion of components. Our attention is drawn to the peculiarities of the manifestation of synonymy and variance, since these phenomena did not find a systematic and comprehensive description in Belarusian linguistics in relation to the phraseological units of the Slavic languages. Different views on the definition of the term “phraseological synonyms” are analyzed. The structure of the synonymic series of phraseological units is determined, types of synonyms among the analyzed linguistic units are characterized (absolute, semantic, stylistic, semantic-stylistic). The criteria for the selection of a dominant unit – idiom, which leads a synonymous series of phraseological units are proposed. The grammatical structure of phraseological synonyms is considered and, accordingly, single-structure and similar-structural units are singled out and described. Certain regularities in the manifestation of variability in the sphere of phraseology are revealed. The peculiarities and the degree of distribution of eight types of phraseological variation are singled out and characterized: lexical, accentual, phonetic, accent-phonetic, word-forming, morphological, constructive-quantitative, combined.